

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS AZ 1944 ŐSZI DÉLVIDÉKI MEGTORLÁSOKRÓL

Mindaz, ami a Délvidéken 1944 őszén történt, nem volt elszigetelt jelenség. Kelet-Európának nem volt olyan szeglete, ahol ne fordultak volna elő hasonló megtorlások, etnikai, politikai tisztogatások, genocídiu-mok. A délvidéki magyarság tragédiája tehát egy fél kontinenst átfogó népességmozgató, kitelepítő, és megtorló kampánynak volt a része, akkor is, ha a jugoszláviai elkövetők más hatalmaktól függetlenül, saját döntésük szerint gyilkoltak.

A XIX. század második fele óta Közép-Kelet Európa történetének legfőbb mozgatórugója a nemzeti eszme, a nacionalizmus. Ez az idea, mely az 1918 után megszületett „nemzetállamokban” talált a legnagyobb visszhangra, idegen testet lát a nemzeti kisebbségben, amelynek felszámolása, felszívása nemzeti kötelesség. A fiatal, még a nemzetépítés stádiumában lévő, de kisebbségekkel rendelkező államok a széthullástól való aggodalmukban törekedtek a kisebbségek felszámolására, a nemzetközi helyzet adta lehetőségek és politikai berendezkedésük szerint megválasztott eszközökkel.

Ennek az elvnek a legszélsőségesebb változata a nemzeti szocializmus, amely az „egy állam egy nemzet” elvet „faji” alapra helyezte. A „faji” gondolat megvalósítása a gyakorlatban azt jelentette, hogy a német „élettérből” kiűzik a „fajilag” idegeneket, és helyettük betelepítik az élettéren kívül élő németeket. Az „egyfajú” német „élettér” megvalósítása Közép-Európa teljes etnikai átrendezését jelentette, mivel a háború folyamán összesen mintegy 600 ezer népi németet telepítettek túlnyomórészt Kelet-Európából a német területre, elsősorban a korábban Lengyelországhoz tartozó Varta vidékre.

Közismert, hogy a Szovjetunióban is jelentős tömegmozgatásokra került sor, ezek jellege azonban különbözött a közép-kelet európai telepítésektől. Bár a szovjet vezetés elhatárolta magát a cári rendszer oroszító politikájától. számos jel utal arra, hogy az osztály-alapon és etnikai alapon végrehajtott tisztogatások között vékony a határvonal. A potenciális vagy valódi osztályellenség felszámolását célzó politika a nem orosz területeken nemzetiségek és etnikai csoportok elitjének megsemmisítését jelentette. Mivel az ellenséges osztályok likvidálása a nemzeti ellenállás lehetséges fészkeit semmisítette meg, közvetve és kimondatlanul, orosz nemzeti célokat is szolgált. Az „ellenséges” osztályok felszámolása után került sor a „megbízhatatlannak” tekintett nemzetiségek áttelepítésére, a „bűnös” népek megbüntetésére, ill. munkáerejük kihasználására.

De nemcsak a nagyhatalmak, Németország és a Szovjetunió törekedtek „idegen”, „ellenséges” népcsoportok kitelepítésére, megbüntetésére.

Sabin Manuila, a román Központi Statisztikai Intézet igazgatója részletes tervet készített Antonescu marsall számára arról, hogy milyen lépésekben lehetne Romániát etnikailag homogén nemzetállammá alakítani. A nemzetiségi kérdés „végleges” rendezési terve szerint mintegy 6,2 millió embert kellett volna lakóhelyéről elmozdítani.

Ennél jóval ismertebb a londoni csehszlovák emigráns kormány vezetőjének Eduard Benešnek az 1941 óta terjesztett terve a németek kitelepítéséről. Ez a terv feltehetőleg 1943-ban egészült ki a magyarok kitelepítésének követelésével. Csehszlovákia tiszta szláv állam akart lenni.

Magyarországon kormányzati tényező részéről hasonló „végleges” rendezési tervek nem merültek fel. A Teleki Pál miniszterelnök nevéhez kötődő nemzetiségpolitikai elv elvetette a nemzetállam elméletét és még az erőszakos asszimilációt is ellentétesnek tartotta a magyar hagyományokkal és a magyar érdekekkel. Az ország területi megnagyobbodása után a magyar kormány az 1918-as etnikai státus quo alapján állt és az utódállamok által a húszas évek elejétől folytatott intenzív betelepítési politika következményeit a kiutasítással, illetve, a románok esetében az anyaországgal kötött önkéntes népcsere megállapodással igyekezett mérsékelni. Magyarország tehát nem folytatott átfogó telepítési politikát, de a közigazgatás kiépítésére nagy számban érkeztek közalkalmazottak a visszacsatolt területekre. Az 1938 és 1941 között visszatért területeken a magyar etnikum statisztikailag is kimutatható megerősödése elsősorban az önkéntes népességmozgásnak, valamint a szlovák, román és szerb telepések kiutasításának, távozásának volt a következménye.

A legjelentősebb népességmozgások a Délvidéken történtek, és a visszacsatolt területek közül itt került sor a legsúlyosabb atrocitásra is. Bácskában telepítették le az egyetlen telepítési akció résztvevőit: mintegy 17 ezer bukovinai székelyt. Ugyanakkor jelentős számban utasítottak ki szerb köztisztviselőket és telepéseket (dobrovoljácokat). A szerb szakirodalom tág határok, 30 ezer és 150 ezer közé teszi azok számát akik a visszacsatolás miatt kényszerültek elhagyni lakóhelyüket. Az utóbbi szám forrása nyilvánvalóan a szerbiai német katonai parancsnokság egyik, közvetlenül a bácskai magyar bevonulás után készült jelentése miszerint: „...a magyar kormány kb. 150 ezer szerbet, akiket állítólag a jugoszláv kormány telepített a Magyarországnak ítélt Duna Tisza közére, ingóságai nélkül és mindössze háromnapi hideg élelemmel ellátva Ó-Szerbiába szándékozik toloncolni.” (A Wilhelmstrasse és Magyarország, Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944, szerk: Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula, Kossuth Könyvkiadó, 1968, 581. old.)

Bár a magyar katonai közigazgatás adott ki rendeletet az 1918 után beköltözött kitelepítéséről, ennek végrehajtása a szerbiai német megszálló hatóságok ellenállásába ütközött. Magyar forrás szerint 15 ezer szerbet telepítettek ki. A kiutasításoknál sokkal súlyosabb vád a magyar hatalommal szemben a hírhedt „újvidéki vérengzés”. A szerb partizánok támadásai miatt 1942 januárjában a magyar fegyveres erők által elkövetett megtorló hadjáratot az újabb szerb szakirodalom gyakran genocídiumként említi. A mintegy ezer zsidó és 4 ezer szerb legyilkolása a partizánok és a nem magyar lakosság megfélemlítését célzó tömeggyilkosság volt, de nem genocídium, mert a zsidóság szisztematikus elpusztítása 1944-ben kezdődött, a szerbség teljes vagy részleges kiirtásának vagy kitelepítésének gondolata pedig a magyar kormányzat részéről sohasem merült fel.

A háború végén a németek által leigázott ill. a velük a háború folyamán szembefordult népek számára különleges lehetőség kínálkozott a homogén nemzetállam megteremtésére, és a kollektív felelősségre vonásra, büntetésre. A közép-kelet-európai németiség sorsa az elüldözés, kitelepítés és a Szovjetunióba való deportálás volt. Kisebb mértékben ugyan, de mindezt a magyarság is megtapasztalta.

Az első nagy csapást a szovjet hadsereg fogolyszerző hadjárata jelentette. A kollektív felelősségre vonás jegyében a jelenlegi területen a szervezett elhurcolás „hivatalosan” csak a német nemzetiségűeket érintette. A rendelkezésekre álló dokumentumokból arra következtethetünk, hogy a helyi szovjet parancsnokságoknak előre meghatározott számú személyt kellett elfogniuk. Így a németek által nem lakott területeken a német nevűeket majd a magyar nevűeket is elvitték. Magyar és német nemzetiségűeket nagy számban vittek el Kárpátaljáról, a Felvidék keleti részéből és Erdélyből is. A kiszállított, mintegy 600 ezer magyar civil és valódi hadifogoly egy olyan, a háború elején létrehozott hatalmas táborrendszerbe került, ahol 1939-ben, ill. 1944-ben elhurcolt lengyelek, románok, németek, japánok, kínaiak, koreaiak és más nemzetiségűek voltak.

Az erdélyi magyarságot nemcsak a fogolyszedés sújtotta. Az észak-erdélyi településeken 1944 szeptember közepén a szovjet csapatok nyomában megjelentek a Juliu Maniu parasztpárti politikus után „Maniu-gárdának” nevezett alakulatok. A magyarelles hadjárat során tömeggyilkosságokat hajtottak végre többek között Szárazajtán, Csikszeredán és Csikszentdomonkoson. Bár 1944. november 14-én szovjet közigazgatást vezettek be Észak-Erdélyben és november 16-án a Sanarescu-kormány feloszlatta a Maniu-gárdákat, de a Fekete-Kőrös mentén a reguláris román hadsereg folytatta a tisztogatásokat. Bár Sabin Manuila terve az etnikailag homogén Nagy-Románia megvalósítására a háború után elvesztette jelentőségét, román részről 1945-ben is többször felmerült a magyarok kitelepítésének gondolata. A béketárgyalások

árnyékában azonban a Groza-kormány a magyarsággal való megbékélés látszatát igyekezett fenntartani.

A háború végén a környező országok közül egyedül Csehszlovákia volt abban a helyzetben, hogy komolyan hozzákezdhesen az „idegen” nemzetiségek felszámolásához annak érdekében, hogy az ország etnikailag homogén nemzetállammá váljon. 1944 nyarán mind Beneš, a londoni kormány vezetője, mind Klement Gottwald, a moszkvai kommunista csoport feje arra számított, hogy a Duklai-hágó irányába előrenyomuló szovjet hadsereg „kinyomja”, vagyis menekülésre készíti, esetleg deportálja a magyarokat. A szovjet haderő valójában délkeletről északnyugat felé tartva foglalta el az országot, így a felvidéki magyarok a helyükön maradtak. Ugyanakkor tény, hogy a szovjet haderő a Kárpátalján nagyobb, míg a háború alatt Magyarországhoz tartozó délszlovákiai területeken kisebb méretű deportálásokat hajtott végre. Miután a magyarság túlnyomó része szülőföldjén maradt, az újjáalakuló csehszlovák állam teljes jogfosztással, elűldözéssel, majd „lakosságcserével”, azután csehországi kitelepítéssel, végül pedig „reszlovakizációs” kampánnyal kísérelte meg a magyarság felszámolását, eltüntetését.

Sokkal rövidebb, de annál véresebb volt a megtorlás Jugoszláviában.

Meg kell azonban említeni, hogy a Tito-féle partizánsereg megtorlóhadjárata nemcsak a magyarság ellen irányult. Mintegy 400 ezer németet telepítettek ki ill. űztek el Jugoszláviából, köztük 290 ezret a Vajdaság területéről. Nem tudni pontosan, hogy hányan vesztették életüket a megtorló kampány következtében. Legalább 40 ezerre tehető a kollektív büntetés horvát áldozatainak száma. (Vladimir Zerjavic: Population Losses in Yugoslavia 1941–1945, Dom i Svijet, Zagreb, 1997, 146, 96. old.)

Matuska Márton, Cseres Tibor, Mészáros Sándor és mások, legújabban A. Sajti Enikő kutatásaiból ma már tudjuk, hogy a magyar közigazgatás, és a haderő kivonulása után, október közepén (október 17-én) a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ), ill. a Legfelsőbb Parancsnokság döntésére Bácskában, Bánátban és Baranyában katonai közigazgatást vezettek be, és kezdetét vette a német és magyar lakosságot egyaránt sújtó megtorlás időszaka. Az 1945 januárjáig tartó öldöklésnek Mészáros Sándor visszafogott becslése szerint 15–20 ezer áldozata volt. A magyarság sorsa a közvetlen terror befejezése után is bizonytalan volt. Jugoszláv részről is felmerült a németek mellett a magyarok részleges kitelepítésének a terve. A Tito–Šubašić kormány agrárügyi minisztere, Sreten Vukosavljević 1945. április 19-én, két héttel a magyarok jogfosztását kimondó kassai kormányprogram közzététele után 80 ezer magyar kitelepítését javasolta a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Gazdasági Tanácsának. A javaslat nem került

megvalósításra, de Magyarország és Jugoszlávia között mégis létrejött egy lakosságcsere-egyezmény amit azonban nem hajtottak végre.

Mint a minisztertanácsi jegyzőkönyvekből és a békeelőkészítő anyagból kiderül, az ideiglenes magyar kormányhoz utólag eljutottak információk a délvidéki terrorhadjáratról, de ezekről az eseményekről már akkor sem beszéltek nyilvánosan, mivel a jugoszláviai magyarság helyzete kedvezőbbre fordult, és a fő kérdés már a teljes felszámolás előtt álló felvidéki magyarság megmentése volt.

A kommunista hatalomátvétel után aztán tabuvá váltak a szovjet hadsereg által végrehajtott deportálások, a hadifogolysors, és a határon túli magyarságot sújtó etnikai tisztogatások. Magyar diák, olvasó 1990 előtt gyakorlatilag nem szerezhette tudomást a magyarságot a háború utolsó szakaszában ért megtorlásokról. De a nagy nyugati összefoglalók, így Joseph B. Schechtman, Eugen Kulischer, Antony Bouscaren, Michale Marrus művei sem említik a Délvidéken történeteket. (Joseph B. Schechtman; *Postwar Population Transfers*, University of Pennsylvania Press, 1962; Michael Marrus; *The Unwanted*, Oxford University Press, 1985; Eugene Kulischer; *Europe on the Move. War and Population Changes*, New York, 1948)

Mindezeket az elhallgatott témákat a nyugati magyar emigráció tartotta életben.

Valószínűleg az első, könyvben megjelent hír a délvidéki vérengzésekről Nagy Ferenc száműzött miniszterelnök *Küzdelem a vasfüggöny mögött* című visszaemlékezésében jelent meg 1948-ban. Igaz, csupán egy mondatban esik szó a „*németek kivonulását követő tömeges magyarmészárlás heteiről...*” (Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, Európa, Budapest, 1990., 190. old. Eredeti kiadás: *The Struggle behind the Iron Curtain*, MacMillan, New York, 1948.)

A délvidéki megtorlásokkal érdemben Sulyok Dezső foglalkozott *A magyar tragédia* című nagy, önéletrajzi elemeket is tartalmazó összefoglaló művében. (Sulyok Dezső: *A magyar tragédia. A trianoni béke és következményei*. A szerző kiadása, Newark 1954., 156–157. old.) Sulyok úgy tudta, hogy királpárti csetnikek és Tito kommunista partizánjai egyaránt résztvettek a bosszúhadjáratban, melynek – tudomása szerint – 30 ezer áldozata volt. „*Néhol egész falvakat válogatás nélkül kiirtottak, másutt előre elkészített lajstromok alapján szedték össze áldozataikat és ölték őket halomra. Újvidéken a Magyar Közművelődési Szövetség tagjait azzal terelték össze, hogy közmunkára viszik őket, majd az összeteretelt mintegy 1200 embert a sportpályán halomra géppuskázták. Másokat kommunista kényszermunka táborokban kínoztak halálra...*” Sulyok nem nevezi meg forrásait, mégis könyve önmagában forrásértékű, mivel rövid leírására, és adataira később sokan hivatkoztak.

Különös, hogy a szakirodalom számára szinte teljesen ismeretlen maradt Szigethy György, *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzései-*

nek című könyve, mely 1956-ban jelent meg Clevelandban. A szerző a szemtanú pontosságával 115 oldalon keresztül mondja el mindazt amit 1944 őszétől 1947-ig Újvidéken átélt. Szigethy leírja, hogy a megtorlás nemcsak a magyarok és a németek, hanem az „osztályellenség” és a szerb értelmiség ellen is irányult. Források megnevezése nélkül a szerző a magyar áldozatok számát – beleértve a közvetlenül vagy közvetve meggyilkoltakat is – 60 ezer főre teszi. A kötetet az egyik legnagyobb példányszámban megjelenő amerikai magyar lap, a Katolikus Magyarok Vasárnapja adta ki. A lap, illetve a kiadó később is helyet adott a témának. A másik részletes és ugyancsak szinte teljesen ismeretlen beszámoló Homonnay Eleméértől származik. Homonnay Elemér 1957-ben húsz oldalas angol nyelvű röpiratban akarta a világ figyelmét felhívni a délvidéki magyarság sorsára. A szerző szerint a magyar áldozatok száma 30 ezer volt, és ugyancsak 30 ezren elmenekültek. Homonnay úgy tudta, hogy Tito partizánjai 150 ezer német polgári személyt is meggyilkoltak. (Homonnay Elemér: *Atrocities, Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern Hungary*, Cleveland, 1957.)

Sajnálatos, és a délvidéki magyarság ügye szempontjából hátrányos, hogy elsősorban a szélsőjobbhoz kötődő szerzők foglalkoztak a magyarságot ért sérelmekkel: a Szovjetunióba történő deportálásokkal, a romániai, szlovákiai és a jugoszláviai üldöztetésekkel.

Marschalko Lajos és Fiala Ferenc a *Vádló bitófák* című, a magyar háborús főbűnösök védelmében írt könyvükben a győztesektől elszennvedett megtorlások között megemlítik a délvidéki eseményeket is. (Marschalko Lajos–Fiala Ferenc: *Vádló bitófák*, London, 1958.) Fiala Ferenc önálló kötetében az 1960-ban Münchenben megjelent *Egy hajó elsüllyed a Dunán* című riportregényében a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége által gyűjtött adatok alapján ír a megtorlásról (Fiala Ferenc: *Balkáni színpjáték*. In.: *Egy hajó elsüllyed a Dunán*, Mikes Kelemen Kör, München, 1960.) Málnási Ödön, a Londonban 1958-ban kiadott *Magyar márttyrok* című vékony könyvében Szombathelyi Ferenc tábornok tragikus sorsának bemutatása kapcsán írt arról, hogy „*Tito hadserege legalább 30 ezer magyart mészárolt le*” (Málnási Ödön: *Magyar Márttyrok*. London, 1958., 33. old.).

Egy Németországba (NSZK) emigrált magyar kutató 1978-ban Andreas Weissenbach néven publikált *Tábornokaink halála* címmel egy erősen apologetikus tanulmányt az 1942-ben végrehatott vérengzés magyar szervezőiről. Bár a munkában a magyar tábornokok sorsával foglalkozik, Szigethy György fent említett beszámolója alapján ír az 1944 őszi megtorlásokról is. (Andreas Weissenbach: *Magyarország és a Fegyveres SS, Tábornokaink halála*. Körösi Csoma Sándor Történelmi Társaság kiadása, München, 1978., 122. old.) 1979-ben jelent meg Krupa Sándor *A sarló-kalapács áldozatai* című könyve, melyben a szerző kitér a délvidéki megtorlásokra is (Krupa Sándor: *A sarló-kalapács*

áldozatai. A szerző kiadása, DeWitt, Michigan, 1979., 15. old.). A Katolikus Magyarok Vasárnapjának 1989-ben megjelent évkönyvében Leibach Antal foglalkozott a délvidéki magyarság történetével. A szerző források említése nélkül ír „Tito népiirtásáról” melynek százezer áldozata volt (Dr. Leibach Antal: Délvidéki vagyok. In.: Katolikus Magyarok Vasárnapja Évkönyv, Youngstone, Ohio, 1989., 111–118. old.).

Itthon a hatalom nem adott lehetőséget történészeknek arra, hogy hitelesen mutassák be a háború utolsó hónapjainak eseményeit, a szovjet csapatok által végrehajtott deportálásokat és az utódállamokban élő magyarság hányattatásait.

A nyolcvanas évek elején azonban kezdett repedezni a jég. Balogh Sándor 1982-ben megjelent könyve *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947* még nagyjából a hagyományos, akkor megkívánt szemléletet tükrözi, de ha az olvasó a lábjegyzeteken is átrágtta magát, akkor korábban elhallgatott eseményekről is tájékozódhatott. A szerző a könyv főszövegében megemlíti a délvidéki megtorlásokat, de a felelősséget a csetnikekre hárítja: „*A Jugoszlávia felszabadulását megelőző – és követő – hetekben a Bácskában és Bánátban a Draža Mihajlović katonai vezetése alatt álló csetnikek követtek el súlyos vérengzéseket a magyar nemzetiségű lakosság körében. Helyenként súlyos megpróbáltatások érték a magyarságot, és ilyenkor nemritkán ártatlan emberek estek áldozatul más fegyveres csoportok cselekedetei nyomán is.*” (Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982., 36. old.) Hogy kik ezek a „más fegyveres csoportok”, arról a lábjegyzetben tesz sokat mondó említést. Ebben hosszasan idéz Sulyok könyvéből, de az idézet előtt azért „kötelező eligazításképpen” megjegyzi, „*Sulyok Dezső részletesen taglalja a jugoszláviai magyar nemzetiségű lakosság felszabadulás utáni helyzetét, de ezt is elsősorban arra használja fel, hogy a jugoszláv kommunistákat és az antifasiszta fegyveres ellenállást rágalmazza.*” Mégis, ez a furcsán, szemérmesen bevezetett, Sulyoktól vett rész volt az első információ a magyar olvasónak a magyarelles megtorlásokról, akkor, amikor az emigrációban kiadott könyvek még a könyvtárak zárt osztályain voltak elhelyezve. Tény, hogy aki akart, az értett Balogh Sándor lábjegyzetéből. Ilyen volt Für Lajos, aki a *Mennyi a sok sírkereszt* című, az Alföld folyóirat 1984-es évfolyamában megjelent és azóta sok kiadást megélt tanulmányában viszonylag részletesen foglalkozott az utódállamokban maradt magyarság háború utáni sorsával. Für Lajos Balogh lábjegyzetére hivatkozva, de Sulyok szavaival számol be a délvidéki megtorlásokról. Én magam is Balogh Sándorra és Sulyok Dezsőre hivatkozva írtam a Történelmi Szemle 1985/1. számában megjelent, *Meghalt, eltűnt, fogságba esett* című tanulmányomban, hogy „*Bácska, Észak-Erdély és Dél-Szlovákia lakosságát az utódállamok fegyveres bandái tizedelték.*” 1989-ben, a tanulmány könyvvé dolgozott

verziójában már használtam a *súlyos vérengzés* szavakat, bár a megtorlásokkal kapcsolatban önálló kutatásokat nem végeztem. Kétségtelen, hogy nehéz feladat előtt állt A. Sajti Enikő, aki a *Délvidék 1941–1944* című könyvében külön fejezetet szánt az 1944 őszi történeteknek. Részletesen elemzi a katonai közigazgatás bevezetésének körülményeit, de a tömeggyilkosságokról nem ír. Ír viszont a megtorlás egyéb formáiról, így magyar és német nemzetiségű lakosság kifosztásáról munkatáborokba gyűjtéséről és kitelepítéséről (A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987., 244–248. old.). Mindaz ami nem kerülhetett be az 1987-ben kiadott könyvbe, benne van A. Sajti Enikő 2003-ban megvédett akadémiai doktori disszertációjában, mely remélhetőleg hamarosan könyv formában is megjelenik.

Mások a nyolcvanas évek második felében még ennyit sem írtak. Például a Medvetánc könyvek sorozatban 1988-ban Budapesten *Jelentés a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről* címen egyedülálló kiadvány jelent meg mely kendőzetlen helyzetértékelést adott az elszakított magyarság helyzetéről. A vajdasági magyarságról Arday Lajos írt, de történelmi bevezetőjében nem esett szó az 1944 őszi megtorlásokról. És nem esett szó a délvidéki magyarok kálváriájáról a nyolcvanas évek végén megjelent, Magyarország XX. századi történetét bemutató nagy összefoglaló művekben sem.

Kétségtelen, hogy 1989 után sok minden megváltozott. De vajon éltek-e a magyarországi és a határokon kívül élő kutatók, történészek a váratlanul eljött szabadsággal? A kilencvenes évek elején – mint több más, korábban tabunak számító téma esetében – egy csapásra számos alapmű jelent meg a délvidéki magyarság elleni bosszúhadjáratról. A számos tanulmány közül kiemelem Cseres Tibor, Matuska Márton és Mészáros Sándor műveit. Mindegyik szerző részletesen dokumentált, átfogó képet ad a megtorlás napjairól, elő- és utótörténetéről. Matuska Márton és Mészáros Sándor munkáiból világosan kiderül, hogy a magyarellenes megtorlás nem „népi” bosszú, hanem a Legfelsőbb Parancsnokság által jóváhagyott, alaposan megszervezett megfélemlítő akció volt. (Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Montázs Könyvkiadó Budapest, é.n., 375 old.) De meg kell említeni Mojzes Antal, Szloboda János, Teleki Júlia, Balla Ferenc és Balla István munkáit is, amelyek egy-egy település sorsát mutatják be. (Szloboda János: *Zentán történt 1944-ben*. Jugoszláviai Magyar Közművelődési Társaság, Újvidék, 1997., 233 old.; Mojzes Antal: *Halottak napja Bajmokon*. Cnesa Kiadó, Bajmok, 1994., 83 old.; Teleki Júlia: *Keresem az apám sírját*. Logos, Tóthfalu, 1999., 209 old.; Dr. Balla Ferenc–Dr. Balla István: *A bezdáni vérfürdő*, In.: *Honismeret* 2001/3.)

Kár, és nem a szerzőkön múlt, hogy ezek az alapművek és helytörténeti tanulmányok, a magyarországi történettudományra nem gyakoroltak kellő hatást. A korábbi tabuk ma még mindig jórészt fehér foltok a

hazai történetírásban. Ugyanakkor tény, hogy a környező országokban a háború utolsó napjaiban és a háború után végrehajtott etnikai tisztogatások ma már legalább említésre kerülnek a korszakkal foglalkozó, újabban megjelent munkák többségében.

A délvidéki megtorlásokról a legjobb forrásmű a *Források a Délvidék történetéhez* című dokumentumgyűjtemény harmadik kötete. A közölt öt vonatkozó forrás, korabeli hivatalos iratokat, visszaemlékezéseket és rövid történelmi feldolgozásokat tartalmaz. (Csorba Béla szerk.: *Források a Délvidék történetéhez*, 3. kötet, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999.)

Tágabb összefüggésekben elsősorban azok a könyvek érintik a tragikus eseményeket, melyek a Kárpát-medence népességével foglalkoznak.

Kocsis Károly a Kárpát-medence etnikai geográfiájáról szóló munkáiban mindig részletesen ír a határ menti magyarság háború alatti és utáni megpróbáltatásairól. A Délvidék etnikai arculatának változásával kapcsolatban Cseres Tibor és Matuska Márton munkáira hivatkozva, Kocsis 20 ezerre teszi az 1944 őszi megtorlás áldozatainak a számát. (Károly Kocsis–Eszter Kocsis Hodosi: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1998., p. 153. ... Kocsis Károly: *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1990., 56 old.) Papp Sándor könyve, *A határon túli magyar nemzeti közösségek életrajza 1918–1988*, az utódállamok szerint, kronológiaszerűen, tehát kiemelt dátumokhoz, napokhoz kötve sorolja fel a határon túli magyarság életének fontosabb állomásait. Október 17., vagyis, a katonai közigazgatás bevezetése kapcsán mintegy fél oldalon ír a szerző a megtorlásokról, mely 40 ezer áldozatot követelt. (Papp Sándor: *A határon túli magyar nemzeti közösségek életrajza 1918–1988*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 1999., 146. old.) 2001-ben jelent meg C. Tóth János szerkesztésében *A Kárpát-medencei magyar kisebbségi kérdés a harmadik évezred küszöbén* című összeállítás. A szerkesztő-szerző részletesen foglalkozik az utódállamokban maradt magyarság elleni megtorlásokkal, és – konkrét források említése nélkül – összefoglalja a délvidéki magyarellenés hadjáratról eddig megjelent tényeket. (C. Tóth János: *A Kárpát-medencei magyar kisebbségi kérdés a harmadik évezred küszöbén*. Salgótarján, 2001., 97–98. old.)

Nagy összefoglaló művek és politikatörténeti tanulmányok azonban általában csak kis teret szentelnek a határon túli magyarság sorsának bemutatására, így a délvidéki magyarság 1944 őszi tragédiájára rendszerint csupán néhány szó marad.

Kivételesen Herczeg Géza diplomácia-történész 1999-ben megjelent *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig* című könyve, mely viszonylag részletesen foglalkozik a témával (Herczeg Géza: *A szarajevói*

merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 1999., 522. old.).

A legtöbb munka azonban csak érinti ezt a sokak által ma is kényesnek tekintett témát.

Pl. a *Magyarország a második világháborúban* című lexikon az 1942. januári újvidéki razziáról részletesen, közel egy oldalon ír, de a megtorlást csupán egy mondatban említi meg. (Magyarország a második világháborúban, Lexikon A–Zs, szerk.: Sipos Péter, Ravasz István. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1996., 441. old.)

Egy-egy mondatot szentel a délvidéki magyarok sorsának a díszes kiállítású *A magyarok krónikája*, és az ünnepi kiadású *Milleneumi magyar történet*. De ezek az egymondatos információk is suták, és nem eloszlatják, hanem inkább fenntartják a tragédia körüli homályt. *A magyarok krónikája* azt írja, hogy „Több tízezer ártatlan albánt és magyart megöltek, munkatáborokba hurcoltak.” (A magyarok krónikája, Officina Nova, Budapest, 1996., 641. old.) A *Milleneumi magyar történet*ben pedig az szerepel, hogy „Az 1944 őszi székelyföldi magyarellenes román, illetve a Délvidéken az 1944–45 fordulóján végrehajtott magyarellenes jugoszláv vérengzés nyomán mintegy negyedmillió magyar menekült el Romániából, illetve Jugoszláviából.” (Milleneumi magyar történet. Osiris, Budapest, 2002., 569. old.)

Romsics Ignác a *Magyarország története a XX. században* című művében a határon kívül rekedt magyarok sorsával egyetlen mondat erejéig foglalkozik, és ebben szerepel három szó a „*szerb partizánok vérengzéseiről*”. (Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999., 301. old.)

Viszont egyáltalán nem szerepel a délvidéki megtorlás Ormos Mária *Magyarország a két világháború korában* című könyvében (Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Csokonai Kiadó, 1998.), sem Gergely Jenő–Pritz Pál közös munkájában, *A trianoni Magyarország 1918–1945* című kötetben (Gergely Jenő–Pritz Pál: A trianoni Magyarország 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998.) Ugyancsak kimarad a délvidéki etnikai tisztogatás története a Pándi Lajos által összeállított *Köztes Európa 1763–1993* című 1997-ben megjelent 790 oldalas kötetből, mely térképeken és magyarázó szövegeken keresztül mutatja be a térség fontos eseményeit. (Köztes Európa 1763–1993, összeállította Pándi Lajos, Osiris, Budapest, 1997., 790 old.)

A magyarság elleni megtorlásokról szóló alapművek és tanulmányok szerzői szinte kivétel nélkül délvidékiek. Kétségtelen, hogy ők vannak legközelebb a témához, nekik volt leginkább módjuk beszélni a szemtanúkkal, és ők ismerik a helyi levéltárakba való bejutás fortélyait. A vajdasági kutatók „helyzeti előnye” azonban nem elégséges magyarázat arra, hogy ez a téma nincs kellőképpen bemutatva a hazai történetírásban. Úgy tűnik, mintha csak a vajdaságiaknak lenne igazán

fontos a múltjuk tisztázása. De ez nincs így. Kutatók új nemzedékének lesz a feladata, hogy másféle történelemkönyveket írjanak, olyanokat, amelyekben teret szentelnek a határon túli magyar sors részletes bemutatásának is.

Bukovinai székelyek fogadtatása Újvidéken

Örömmámorban fogadják Szabadkán a bevonuló honvédeket

[Mindkét kép forrása: A visszatért Délvidék]

Csorba Béla író, egyetemi tanár,
Dudás Károly író, újságíró,
Siflis Soltán filmrendező
Katuska Márton újságíró,
(Magyar Szó Újvidék Novi Sad
Vojvoda Mislíc u. 1.)
kezébe

Igen tisztelt Úraim!

Megkaptam nyílt levelük másolatát. Érdeklődéssel olvastam fejtegetésüket.

A határainkon túli magyarság életéért és sorsáért én legalább annyira aggódom, mint a Panoráma főszerkesztője. Annak idején azért állapodtunk meg abban, hogy a filmet akkor nem vetítjük le, mert attól féltem - és attól féltünk sokan - hogy a film olaj lesz a tűzre és ahelyett, hogy segítené a vajdaságban élő magyarokat, megnehezíti a sorsukat és kiélez nehezen kezelhető konfliktusokat.

Később kértem a Magyarok Világszövetsége elnökének, Csóóri Sándornak a segítségét abban, hogy konzultáljon a vajdasági magyarok képviselőivel és segítsen engem a nehéz döntésben. Kéréssemre nem kaptam választ.

A fentiekől függetlenül hónapokkal ezelőtt közöltem a Panoráma főszerkesztőjével, hogy ő a műsor felelős főszerkesztője és ha vállalja a teljes felelősséget, a filmet másorra tűztheti.

Az elmúlt hetekben újra többen, több oldalról sürgették a film levetítését.

Az Önök nyílt levelét úgy tekintem, mint a vajdasági magyarok képviselőjének közös kérését és úgy értelmezem, hogy a vajdasági magyarok nevében felelősséget vállalnak azért, hogy a film bemutatása most nem jár kockázattal, nem veszélyezteti az ott élő magyarokat és nem zavarhatja meg a két ország kapcsolatait.

Ennek alapján közöltem a főszerkesztővel, hogy amennyiben a teljes felelősséget vállalja, a filmet az 1. csatornával másorra tűztem.

Öszinte tisztelettel:

Hankiss Elemér
Hankiss Elemér

Nehéz az úttörés. Hankiss Elemér levele négy kutatóhoz.